

ANADOLU AĞIZ ÇALIŞMALARINDA ORTA DAMAK p, e SESLERİNİN DURUMU*

Yard. Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK

Özet

Anadolu ağızlarında seslerin, oluşum yerleri bakımından oldukça çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir. Ön, orta, arka damakta ve gırtlakta ortaya çıkan k, g sesleri için de bu çeşitlilik söz konusudur. Bu yazıda orta damakta oluşan k, g seslerinin ağızlarla ilgili çalışmalardaki durumu ve ele alınış biçimleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: ağız, ses, orta damak, orta damak sesleri

The Condition of Middle Palate Sounds for p, e in Study of Anatolian Dialects

Abstract

The formation of sound locations in Anatolian dialects is known to be quite diverse. This variety is also a fact for the sounds of k and g which comes out at the front, middle, and back of the palate and the throat. This article examines the state of the studies about the k and g sounds in dialects which comes out from the middle palate and the methods used to approach them.

Key words: dialect, sound, middle palate, middle palate sounds

Giriş

Anadolu ve Rumeli ağızlarıyla ilgili derleme, inceleme, sınıflandırma ve karşılaştırma gibi çalışmalar yapılmakla birlikte bu alanda yeni çalışmalara da ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Özellikle gramer alanında yapılacak monografi ve karşılaştırmalar ağız özelliklerinin daha kesin bir biçimde ortaya çıkmasına imkân verecek ve ağız bölgelerinin sınırları daha doğru ve ayrıntılı olarak çizilecektir.

Üzerinde durulması gereken konulardan biri de ağızlardaki ses varlığıdır. Bu konuda yapılmış önemli çalışmalar mevcuttur. Ancak, seslerin sayısı,

çeşitliliği, birbiriyle ilişkisi, ağız bölgelerine göre dağılımları, transkripsiyonları üzerinde daha birçok çalışmaya ihtiyaç vardır.

Ülkemizde gelişmiş laboratuvarlara sahip olmadığımız için seslerin tespitinde özel ses cihazlarının kullanılması bugünün şartlarında mümkün olmamaktadır. Yapılan ağız çalışmalarında araştırmacıların bir kısmı seslerin sayısı konusunda oldukça ayrıntıya girerken bir kısmı sınırlı sayıda ses tespitiyle yetinmektedir. Seslerin tanım ve nitelikleriyle ilgili çalışmalar da sınırlıdır. Çeviri yazı işaretlerinde araştırmacıdan araştırmacıya önemli farklar ortaya çıkmaktadır¹.

Bu çalışmada Anadolu ağızlarıyla ilgili eserlerde orta damak ünsüzleri olan í, e seslerinin ele alınma biçimleri üzerinde durulacaktır.

Orta Damak Ünsüzleri ve Ünlü Ünsüz Uyumsuzluğu

Türkçede ünlü ve ünsüzler çeşitli açılardan sınıflandırılmaktadır. Ünlülerin sınıflandırılmasında dil, çene, dudaklar ve süre²; ünsüzlerin sınıflandırılmasında ise ton, süre, ses organlarının temas durumu, seslerin oluşum yerleri ve ses yolu etkili olmaktadır³.

Pek çok seste olduğu gibi k, g seslerinde de oluşum yerleri bakımından farklılaşma, çeşitlilik dikkati çeker. “Türkçenin Öğretiminde Ünsüzlerin Sınıflandırılması” adlı makalede boğumlanma noktası bakımından ünsüzler ele alınırken k ve g seslerinin hem ön damak, hem orta damak, hem de arka damakta oluşan şekilleri olduğu belirtilmiştir. Standart Türkçedeki orta damak k ve g’ sinin dilin orta bölümünün orta damağa temas etmesiyle oluştuğu ve bu ünsüzlerin merkez ünlü “ı” ile kullanıldığı ifade edilmiştir⁴.

Anadolu ağızlarında k/g seslerinin; ön damak (k, g), orta damak (í, e) art damak (k, g) ve gırtlak (z, 5) olmak üzere çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir⁵. Bu ünsüzlerin tamamının hangi ağız bölgelerinde ne kadar sıklıkla kullanıldıkları ve ünlülerle ayrı ayrı ilişkileri, Anadolu ve Rumeli coğrafyasının ağız malzemelerinin bütünüyle ortaya çıkarılmasına bağlı geniş bir çalışma konusudur.

* Yard. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ Mukim Sağır, “Ağız Araştırmalarında Çeviriyazı”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara 1999, s. 126.

² Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Ankara 1999, s. 40.

³ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 45.

⁴ M. Volkan Coşkun, “Türkçenin Öğretiminde Ünsüzlerin Sınıflandırılması”, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Dergisi*, Sayı: 8, Bahar, 2002, s. 4.

⁵ Bkz. Ahmet B. Ercilasun, “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara 1999, 43-48; Mukim Sağır, “Ağız Araştırmalarında Çeviriyazı”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara 1999, s.127-138.

Dilin ses özellikleri ve oluşumlarında etkili olan organların zorlamasının sonucu olarak k ve g seslerinin belli açılardan kendilerine yakın seslerle birlikte kullanımları, uyumlara girmeleri söz konusudur. Bu konuda ilk akla gelen ses olayı, k/g/l seslerinin oluşum bölgesinden kaynaklanan ve k, g, l ön damak seslerinin ince ünlülerle, k, g, l arka damak ünsüzlerinin kalın ünlülerle kullanımı esasına dayanan ünlü-ünsüz uyumudur. Uyum dışı; rüzgar, kağıt, mekan, dergah, kredi, zevk, grev, şevk gibi alıntı kelimeler olmakla birlikte standart Türkçede kelimelerin tamamına yakını bu uyuma tabidir. Ancak Anadolu ağızlarında bu uyumun çok sağlam olduğu söylenemez.

Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı eserde ana ağız gruplarını belirleyen özellikler arasında ünlü-ünsüz uyumsuzluğu bir ölçüt olarak belirlenmiştir⁶. Doğu grubu ağızlarında ince ünlüler kalınlaşırken yanlarındaki ön damak ünsüzleri k, g, l teşekkül noktaları geriye kaymadığı için böyle bir uyumsuzluğun meydana geldiği ifade edilmiştir⁷. Kuzeydoğu grubu ağızlarında çift boğumlanmalı “k, g, l, t, d, n” ünsüzleri bulunan kelimelerde genellikle ünlü-ünsüz uyumunun bozulmuş olduğu⁸, yine Batı grubu ağızlarında ön damak ünsüzü k'nin yanındaki ince ünlüye rağmen boğumlanma noktasını orta damağa kaydırmasının ünlü-ünsüz uyumunun bozulmasına sebep olduğu belirtilmiştir⁹.

Ses organlarında k ve g seslerinin oluşum yerlerine göre çeşitlenmesi (k, k̄, l̄, z /g, ḡ, e, , , 5) ve ünlüler arasında yarı kalınlaşma, yarı genişleme, yarı yuvarlaklaşma gibi durumların ortaya çıkması bu ses grupları arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.

Orta Damak p, e Seslerinin Çeviriyazı Ağız Metinlerindeki Durumu

Anadolu ağızlarıyla ilgili çalışmalarda l̄, e seslerinin varlığına bakılacak olursa konunun aydınlatılmasını zorlaştıracak farklı yaklaşımlar olduğu görülür. Bu yaklaşımlar orta damak ünsüzlerinden hiç bahsetmeyenler, bu seslerin bir kısmının varlığından bahsedenler, orta damak ünsüzlerinin (l̄, e) belli seslerle, özellikle yarı kalın ünlülerle (ú, ó) tam ilişki içerisinde olduklarını gösterenler, bu seslerin varlığından açıkça bahsetmeyip ön damakta (k, g) ve arka damakta (k̄, ḡ) boğumlanan seslerin boğumlanma noktalarını orta damağa kaydırması suretiyle dilin orta bölgesinde oluşan yarı kalın ünlülerle kullanılan seslerden bahsedenler olmak üzere gruplandırılabilir.

Bu seslerle ilgili bir başka mesele tanımlanmalarındaki farklılık ve bu sesler için kullanılan transkripsiyon işaretleridir¹⁰. Bazı eserlerde bu seslerin

varlığına işaret edilmekle birlikte yazıda farklı bir işaretle gösterilmediği bilinmektedir. Bazı eserlerde ön damak ve arka damak ünsüzleri dahi aynı işaretle gösterilebilmektedir.

Orta damak ünsüzleri olan l̄, e seslerinin olmadığını tespit eden çalışmalar

Erzurum İli Ağızları (Efrasiyap Gemalmaz), *Kars İli Ağızları* (Ahmet B. Ercilasun), *Bartın ve Yöresi Ağızları* (Zeynep Korkmaz) *Urfa Merkez Ağızı* (Sadettin Özçelik) ve *Edirne İli Ağızları* (Emin Kalay) adlı çalışmalarda orta damak ünsüzlerinin olmadığı tespit edilmiştir.

Rize İli Ağızları adlı çalışmada ön ve art damak ünsüzlerine yer verilirken orta damak ünsüzlerinden bahsedilmemiş, l̄ sesi dişeti-ön damak ünsüzü sayılmıştır¹¹. Ön damakta e sesi de (ğ̄) işaretiyle gösterilmiş, dişeti-ön damak ünsüzü sayılmıştır. Örnek olarak; lórpe, ğótur-, ğómrik, lúpeğ, lúmleğ, lúl, ğúzel kelimeleri verilmiştir¹². Bu eserde ú, ó seslerinin l̄, e (ğ̄) sesleriyle kullanılmaları dikkat çekmektedir.

Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağızı adlı eserde orta damak sesleri l̄ ve e' den bahsedilmemiştir. Örneklerde yarı kalın ünlülerin normal k, g ya da k̄, ḡ sesleriyle bir arada kullanıldıkları görülmektedir; kóyinnan, günde, gótürdi, kúlhúvallah¹³.

Kütahya Yöresi Ağızları adlı eserde damak ünsüzleri sert damak ve yumuşak damak ünsüzleri olmak üzere iki gruba ayrıldıktan sonra her iki grup da ön ve arka olmak üzere ikişer alt dala ayrılmıştır. Bu eserde orta damak ünsüzlerinden bahsedilmemiştir¹⁴.

Kırşehir ve Yöresi Ağızları adlı eserde p ve e seslerinden bahsedilmemiştir. Verilen örneklerden (kótü, ğózel, görümce, kóyün, ğúlleri, ğúvetsiz, ğúñüz, ğúççükleri)¹⁵ art damak ünsüzlerinin yarı kalın ünlülerle kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Orta damak ünsüzlerinden bahsedip bu sesler arasında l̄, e seslerine yer vermeyen çalışmalar da vardır.

Uşak İli Ağızları'nda orta damak ünsüzleri olarak; h ve kaybolmak üzere olan h sesi tespit edilmiştir¹⁶.

⁶ Leylâ Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara 1996, s.89.

⁷ Leylâ Karahan, *a.g.e.*, s.90.

⁸ Leylâ Karahan, *a.g.e.*, s.17.

⁹ Leylâ Karahan, *a.g.e.*, s.127.

¹⁰ Mukim Sağır, *a.g.e.*, s.127-138.

¹¹ Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, Ankara 2003, s. 76.

¹² Turgut Günay, *a.g.e.*, s. 40.

¹³ Sadettin Özçelik- Erdoğan Boz, *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağızı*, Ankara 2001, s. 32.

¹⁴ Gülensoy, Tuncer, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Ankara, 1988, s. 46.

¹⁵ Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara 2000, s. 21-22.

¹⁶ Güler Gülsevin, *Uşak İli Ağızları*, Ankara 2002, s.18.

Erzincan ve Yöresi Ağızları adlı eserde damak ünsüzleri; ön, orta, art damak ünsüzleri diye ayrılmış, orta damak için ğ η h sesleri gösterilmiştir¹⁷.

Orta damak ünsüzlerinin varlığını ve bu ünsüzlerin yarı kalın ú,ó ünlüleriyle yakın ilişkilerini ön plana çıkaran çalışmalar

Malatya İli Ağızları'nda orta damak ünsüzlerinden bahsedilmiş, bu ünsüzler; ön orta damak (, í , e), , , , , , , ve art orta damak (g k ğ η) olmak üzere iki gurupta toplamıştır¹⁸. Orta damak g'si daha çok geniş, yuvarlak, ince ünlülerle hece kuran bir ses olarak tanımlanmış; eótürmüş, eóre, eúnler, eórpe, eóriyüm, eózel, örnekleri verilmiştir¹⁹. , , , , , , , í sesi de orta damak sesi olarak tanımlanmış ancak yuvarlak ünlülerden biriyle görülebileceği söylenmiştir: ló, , , , pük, í, útüh, í, ókü, lóy, í, ólgüye vb.²⁰. Bu eserde p, , , , , , , , e, , , , , , , seslerinin ó, ú ünlüleriyle yaygın olarak kullanılması dikkat çekmektedir. Bu ünlülerin yarı kalınlaşmalarında yanlarındaki damak ünsüzlerinin etkisi olduğu belirtilmiştir²¹.

Ordu İli Ağızları'nda í ve e seslerinden bahsedilmiş, í orta damak, e sesi ise ön damak ünsüzü sayılmış, her iki sesin de yarı kalın ünlülerin yanında kullanıldığına işaret edilmiştir: lótú, lúllenmiş, lóy, lúsmüş; eóbek, eóre, eórev, eúbresini, eúneşe, eúzel²². Aynı eserde yarı kalın olarak tanımlanan; ú, ó ünlülerinin í ve e sesleriyle birlikte kullanımları yaygındır. Ayrıca eserde ğ sesinin de orta damak ünsüzü olarak kabul edildiği görülmektedir²³.

Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağızı adlı tezde orta damak ünsüzleri; p, e orta damakta boğumlanan süreksiz, patlayıcı olarak tanımlanmış, ünlüler üzerinde yarı kalınlaştırıcı etkileri olduğu belirtilmiştir²⁴. Örnek olarak: lóylüsünden, elme, eótürü, tufe, eóçer, eó í, eóçer, lóyly, lóse, eóbeğe, eúbre eól vb. verilmiştir²⁵.

Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları adlı çalışmada í ve e orta damak ünsüzlerinin varlığı bildirerek í için yapıdúl, getdúl, lóy örnekleri; e için ise; eózel, eúzelce örnekleri vermiştir²⁶. Eserde yarı kalın ó, ú seslerinin bölgede çok yaygın olarak görüldükleri k, ğ, ğ ve í seslerinin kalınlaştırıcı

¹⁷ Mukim Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, Ankara 1995, s. 80.

¹⁸ Cemil Gülseren, *Malatya İli Ağızları*, Ankara 2000, s. 76.

¹⁹ Cemil Gülseren, *a.g.e.*, s. 72.

²⁰ Cemil Gülseren, *a.g.e.*, s. 73.

²¹ Cemil Gülseren, *a.g.e.*, s. 43, 44.

²² Necati Demir, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, Ankara 2001, s.79.

²³ Necati Demir, *a.g.e.*, s.79.

²⁴ Erol Öztürk, *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağızı*, (yayımlanmamış doktora tezi), Konya 2000, s.89.

²⁵ Erol Öztürk, *a.g.e.*, s.88.

²⁶ M. Emin Eren, *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, Ankara 1997, s. 34, 35.

etkisiyle ortaya çıktıkları söylenmiştir: gózel, gózúnún lóy, lól, ğutú, yuí, şuíúr, lótú, ógsúz, ğüneş²⁷. Verilen örneklerde bu ünlülerin arka damak ğ sesi ile kullanılması dikkat çekicidir.

Yarı kalın ú, ó ünlülerini ön plana çıkarıp bu seslerin aslında ön ve arka damak ünsüzlerinin boğumlanma noktalarını farklı noktalara kaydırmasıyla ortaya çıktıklarını açıklayan çalışmalar vardır. Bu eserlerde í, e seslerini karşılayan transkripsiyon işaretleri yer almamaktadır.

Zeynep Korkmaz, *Nevşehir Yöresi Ağızları* adlı çalışmasında yarı kalın o ünlüsünü tanımlarken; “Tek ya da birçok heceli kelimelerin ön ve iç seslerinde rastladığımız ön damaktaki ö ünlüsünün boğumlanma noktasının art damak sınırına kayması ile oluşan o ve ö arasındaki ses basamağında bulunan kalınlaşmış bir ö (ö>o) ya da incelmış o (o>ö) sesidir”²⁸ ifadesini kullanarak bu ünlülerin yarı kalınlaşmış olmasında k, ğ, ğ, ñ'nin bölgedeki yaygın kalınlaştırma etkisinden bahsetmiştir. Yarı kalın u ünlüsü için de “ünsüzlerin kalınlaştırma etkileri ile orta damak bölgesinde dil sırtının orta damağın ön kısmına yüklenmesiyle boğumlanan kalınlaşmış (ü>u) bir ü ünlüsüdür” diyerek; ğünnük, ğüle ğüle, kúlte (külçe), boyúğ gibi örnekleri vermiştir. Bu ünlünün de g>ğ değişimi ile kalınlaşmış ğ ünsüzü ya da boğumlanmaları bakımından kelimelerin ilk şekillerindeki inceliği devam ettiregelen ince ünsüzlerin yanında bulunduğu ifade edilmiştir²⁹.

Korkmaz, aynı eserin dil benzeşmeleri bahsinde “Ön seste bulunan ve yuvarlak, ince ö, ü ünlüleri ile hece kuran k, g ünsüzleri, boğumlanma noktalarını ön damak bölgesinden art damak bölgesine kaydırarak kalınlaştırmışlardır. Kalınlaşmaya uğramış bu ünsüzler ile hece kuran ö, ü ünlülerinin boğumlanma noktaları da bu kaymanın tabii bir sonucu olarak ister istemez bahis konusu ünlülerle hece kurabilecek şekilde art damak sınırına doğru kaymış böylece yarı kalın o, u ünlüleri oluşmuştur.”³⁰ ifadesini kullanmıştır.

Burada ön damak k, g seslerinin boğumlanma noktalarını bir ara safha oluşturmadan art damağa kaydırması yerine orta damak ünsüzleriyle yarı kalın o ve u seslerinin bir arada kullanıldığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Leylâ Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı eserde ana ağız gruplarını belirleyen özellikler arasında saymış olduğu kök ve ek ünlülerde meydana gelen ve sebebi belli olmayan kalınlaşmalar bahsinde, kalınlaşmaların ilk hecede “ö, ü” ünlüsü taşıyan kelimelerde görüldüğünü ifade ederek;

²⁷ M. Emin Eren, *a.g.e.*, s. 20.

²⁸ Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara 1994, s.33

²⁹ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s.34.

³⁰ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 48.

“kalınlaşan ilk hece ünlüsü, bazen diğer heceleri de etki alanı içine alır bazen de tam tersi bir gelişme ile ekte başlayan kalınlaşma kök ünlüsünü etkileyebilir. Ön ses k, g ünsüzleri yanında ünlü kalınlaşması çoğu zaman yarım kalmıştır. Ön damak ünsüzleri k, g boğumlanma noktalarını değiştirmedikleri için ünlülerin tam kalınlaşmasını da engellemektedir”³¹ demektedir.

Batı grubu ağızları içerisinde alt grupları belirleyen özellikler arasında ön damak ünsüzü k'nin boğumlanma noktasını orta damağa kaydırması bir ölçü olarak ele alınmış, bu sesin ince ünlüyü bazen tam bazen da yarı ölçüde kalınlaştırdığı ifade edilmiştir. Bu değişimin batı grubu ağızları içerisinde; Adana, Amasya, Ankara, Kırıkkale, Seben, Çankırı, Çorum, Mersin, Kayseri, Kırşehir, Konya, Malatya, Nevşehir, Niğde, Havza, Boyabat, Sivas, Tokat, Yozgat ağızlarında olduğu ifade edilmiştir³².

Yine batı grubu ağızlarında ön damak ünsüzleri olan k, g'nin boğumlanma noktalarını arka damağa kaydirdıkları böylece yanlarındaki ö, ü ünlülerinin de ön damaktan orta damağa çekilmesiyle yarı kalın ünlülerin meydana geldiği (ú, ó) söylenmiştir. Bu değişimin (ü>ú, ö>ó) bazı alt gruplarda düzenli bazılarında da seyrek olduğu ifade edilmiştir³³.

Değerlendirme

Anadolu ve Rumeli ağızlarıyla ilgili çalışmalarda orta damak (Í, e) ünsüzleri için benzer ya da farklı değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir.

Zeynep Korkmaz'ın ve bazı başka araştırmacıların da üzerinde durduğu, k, g ünsüzlerinin, boğumlanma noktalarını ön damak bölgesinden art damak bölgesine kaydırması meselesi (ön damak ünsüzleri k, g 'nin tamamıyla art damak ünsüzleri k̄, ḡ dönüşmesinin zor olacağından) orta damaktaki bu ünsüzlere (Í, e) işaret etmektedir.

Çalışmalarda dikkat çekilen; ünlülerde meydana gelen yarı kalınlaşma (Bu kalınlaşmaların kaynağı genellikle ön damak ünsüzlerinin boğumlanma noktalarını arka damağa kaydırması sebebine bağlanmaktadır.) olayları da bu ünlülerin (ú, ó, í) orta damakta, orta damak ünsüzleriyle (Í, e) uyuma girmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu uyumun bozulduğu ağızların olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Bu görüşlerden hareketle orta damak

³¹ Leylâ Karahan, *a.g.e.*, s. 9.

³² Leylâ Karahan, *a.g.e.*, s. 126.

³³ Leylâ Karahan, *a.g.e.*, s. 118-119.

ünsüzlerinin Anadolu ve Rumeli ağızlarında çok daha yaygın bir kullanım sahasına sahip olduklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Standart Türkçede ön damak g ve k seslerinin ince yuvarlak ö ve ü sesleriyle kullanımında ortaya çıkan farklı telaffuz biçimleri bu seslerin ağızlardaki kullanımıyla standart dildeki kullanımını da birbirine yaklaştırmaktadır: *göbek, göbel, göç, göçebe, gök, göl, gömlek, görmek, gövde, göz, gübre, gümüş, güreş, gütmek, güvenmek, kök, kömeç, kömür, köpek, köprü, köpürmek, kör, körük, köçek, kötü, köy, küçük, kükreme, külçe, kül, kürek, kürelemek, küt, kütük, kütürdemek* vb.

Kaynaklar

- Coşkun, M. Volkan, “Türkçenin Öğretiminde Ünsüzlerin Sınıflandırılması”, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Dergisi*, Sayı: 8, Bahar 2002.
- Demir, Necati, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 2001.
- Ercilasun, Ahmet B., “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 43-48.
- , *Kars İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1983.
- Eren, M. Emin, *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1997.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., Ankara 1999.
- Gemalmaz, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları*, TDK Yay., Erzurum 1978.
- Gülensoy, Tuncer, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1988.
- Gülseren, Cemil, *Malatya İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara 2000.
- Gülsevin, Gürer, *Uşak İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara 2002.
- Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara 2003.
- Günşen, Ahmet, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 2000.
- Kalay, Emin, *Edirne İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1998.
- Karahan, Leylâ, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara 1996
- Korkmaz, Zeynep, *Bartın Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1994.
- , *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1994
- Özçelik, Sadettin – Boz, Erdoğan, *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı*, TDK Yay., Ankara 2001
- Özçelik, Sadettin, *Urfa Merkez Ağzı*, TDK Yay., Ankara 1997.
- Öztürk, Erol, *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2000.

Sağır, Mukim, “Ağız Araştırmalarında Çeviriyazı”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 127-138.

-----, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1995.

Türk Dil Kurumu, *İmla Kılavuzu*, 24. Baskı, TDK Yay., Ankara 2005.